

Párttipológia történeti és szervezeti dimenzióban

A párt, részt jelent latinul. A politikáról szóló irodalomban pedig valamilyen részérdek körül tömörülő csoportosulást tekintenek pártnak. A modern értelemben vett pártokról csak azóta beszélünk, mióta a politika központjába a választott parlamentek kerültek. A választásokon egy programmal induló szervezetek a pártok, amelyek tagjai a parlamentbe kerülve megalakítják frakciójukat.

A mostanra már megszokott politizálási séma, és a hozzá tartozó államberendezkedés fokozatosan alakult ki. Ennek megfelelően a pártok jellege, arculata, strukturális sajátosságai is változtak. Eme változások során jelentek meg azok a párttípusok, amelyeket illik ismerni egy politológia kurzus végére.

A parlamentek néhány helyen még azelőtt az államhatalom központjává váltak, mielőtt a számunkra ismerős modern, ipari társadalmak kialakultak. A szó, amivel a választott törvényhozó testületeket jelöljük angol, jelezve, hogy Anglia ezen országok közé tartozott. Elmondható azonban Magyarországról is, hogy országgyűlése igen régi intézmény, és 1848-tól hivatalosan az ország politikai életének a központja.

A preindusztriális, többnyire gyorsan iparosodó társadalmak némelyike produkált parlamentarizmust a hozzá tartozó pártokkal együtt. Ezeket a pártokat hívják elit vagy honorációpártoknak. A legfontosabb körülmény, amely működésüket meghatározta az az, hogy a maihoz képest erősen korlátozott választójog keretei között működtek. A korai angol vagy magyar parlamentet az összlakosság 5% körüli része választotta.

A jelenlegi választójogot általánosnak tekintik, pedig itt is érvényesülnek cenzusok, a részvételt szabályozó kritériumok. Például az, amely a kiskorúakat, vagyis az életkoruk miatt korlátozott jogképességű állampolgárokat kizárja a szavazati jogból. Másokat is érint a jogképesség hiánya. Ezt vagy valamilyen büntetés, vagy elmeállapot miatt vonhatják meg valakitől többnyire bírósági döntéssel. Így az általános választójog körülményei között is az összlakosság 80% körüli része rendelkezik aktív választójoggal. A passzív választójog (választhatóság) többnyire az államfőjelöltek esetében tér el az aktívtól, illetve abban az esetben, ha valamilyen szaktestületbe vagy specifikus munkakörbe választanak valakit.

A premodern társadalmakban az életkoron kívül gyakori volt még a nemi, vagyoni, műveltségi, származási cenzus. A nők politikai egyenjogúsítása például egy igen elhúzódó folyamat volt, amely csak a II. világháború után vált befejezetté szerte a világon.

A XIX. században elterjedt volt még az a nézet, hogy a politikai döntéshozatalba csak önálló egzisztenciájú, kellően felkészült emberek szólhatnak bele. A háztartásbeli nők, értelemszerűen mint férjeik és apáik gyámsága alatt álló személyek, nem tartoztak ebbe a kategóriába.

A szegény, tanulatlan emberek ugyanilyen megítélés alá estek. Mindezek után már ott is vagyunk a premodern társadalmak szűk elitjénél, ahová a nemesség, a vagyonos emberek valamint a középkorai végzettséggel rendelkezők tartoztak, amely kategóriák gyakran átfedték egymást. Az hogy mekkora földbirtok, vagy ingatlan vagyok, vagy más évi jövedelem formájában jelölték meg a cenzust, az már a helyi sajátosságokon múlt.

Már csak azért is logikus az elitpárt megnevezés a preindusztriális társadalmak pártjaira, mert a politika eleve kizárólag a szavazójoggal rendelkező elit hatásköre volt. A szavazópolgárok is innen kerültek ki, az általuk megválasztott politikusok annál inkább.

Ilyen körülmények között a személyes ismeretségi körnek döntő szerepe volt a választások kimenetelére egy-egy körzetben, valamint a parlamenti csoportosulások szerveződésére is. Innen ered eme párttípus másik elnevezése, a honoráciorpárt jelezve a tekintélyes, befolyásos emberek – honoráciorok – kulcsszerepét a kor politikájára. A preindusztriális társadalmak körülményei között a politikának egy ideig megmaradt az úri passzió jellege. Nem voltak nagyméretű állandó pártszervezetek, a kampányok is kisebb léptékűek voltak. A társadalmi elit politikailag elhivatott része nagyrészt a saját költségén folytatta le az akciókat. Ahogy Weber mondta: akkortájt még az érintettek a politikának, és nem a politikából éltek. A parlamenti frakciók is laza képződmények voltak, hiszen ilyen emberek között nehéz volt pártfegyelmet tartani.

A szavazati jog kiterjesztésével mindez megváltozott. Igaz ez a folyamat hosszan elhúzódott. Az első világháború után a férfiak választójogát már nem igen korlátozták. Miután milliószám haltak meg a lövészárkokban, nem mondhatták többé a férfiaknak, hogy a képviselőválasztáshoz nem elég érettek. A második világháború után pedig a nőket érintő cenzus eltűnésével megkaptuk a választások mai formáját. Kivéve persze a kommunista országokat, ahol választani csak egy jelölt közül lehetett és az Egyesült Államokat, ahol a déli államok néger lakosságát a hatvanas évek közepéig egy műveltségi cenzus segítségével zárták ki a gyakorlatban a demokrácia működtetéséből.

Az adott téma szempontjából azonban nem a választó jog terjedésének a története a lényeg, hanem az, hogy amikor az tömegessé vált, megváltoztatta a pártok jellegét.

A pártoknak most már tömegeket kell mozgósítani. Ehhez nagy méretű, hivatalos módon megszervezett apparátusra és az előző részben tárgyalt ideológiára lett szükség.

Az úttörő szerepet a szocialista-szociáldemokrata pártok játszották az ideologikus tömegpártok megeremelésében. Ők voltak azok, akik egy meghatározott társadalmi réteget vettek kezelésbe, hogy annak segítségével megvalósítsák a marxista ideológiára alapozott programjukat. Megjelentek a szó mai értelmében vett hivatalos politikusok, akiknek a karrierje a tömegpárt hierarchiájában való előrejutásból állt, és választási győzelem esetén valamilyen miniszterségben tetőződött be.

A párt a kiterjedt aktivista hálózat segítségével igyekezett folyamatosan edzésben tartani saját választóit a szűken vett kampányon kívül is. Ehhez pártsajtót és szatelitszervezetek garmadáját hozták létre. Szakszervezetek, önképzőkörök, nőegyletek, sportegyesületek stb. gondoskodtak arról, hogy a munkásosztály ügye a szocdem irányultságú választók összes életmegnyilvánulását végigkövesse.

Az ideologikus tömegpártok működéséhez elengedhetetlen a katonai jellegű fegyelem és összetartás. Teljesen más világ ez, mint a honoráciorpártok idejének klub vagy úri kaszinó szerű világa. A fegyelem kultiválása persze nem zárta ki, hogy késhegyig menő hitviták zajlódjanak arról, mi a követendő taktika marxista szempontból az adott helyzetben. Sőt, szakadások és egymás renegátként való megbélyegzése is előfordult. Például a leninista kommunista pártok kiszakadása a régi szocdem pártokból.

A politikai szembenállás logikája szerint, aki hatékonyan akart szembeszállni a baloldal nagy találmányával, az ideologikus tömegpárttal, annak magának is hasonlót kellett létrehozni a másik oldalon. Így alakult ki a politikai küzdelmek számunkra is ismert képe, amikor nagy, jól szervezett politikai

monstrumok próbálnak állandó jelleggel magukhoz kötni egész társadalmi osztályokat, hogy minél nagyobb súllyal ütközhesse meg a hasonló módon eljáró konkurensikkal.

A nyugati magállamokban a második világháború után jóléti társadalmakat építettek ki. Az éles osztályellentétek elkenődtek, a politika súlypontja áttevődött a középosztályokra.

A pártok napjainkban teljesen átálltak a szavazatmaximálásra. Mivel az elmosódó karakterű középosztálybeli szavazó dönti el a választásokat, mindenki hozzá alkalmazkodik. Így a pártok korábban karakteres ideológiai profilja is elmosódottá válik, mert a túl egyértelmű állásfoglalások elriaszthatják a szavazókat.

A technika és a mindennapi életvilág átalakulása is rányomja a bélyegét napjaink gyűjtőpártjaira. Itt a tömegkommunikáció előretörése a döntő tényező. A választási kampányok egyre jobban hasonlítanak egy reklám hadjáratra. A pártokat is eladják, mint egy fogkrémet, mosóport vagy intim betétet.

Mivel a választási győzelem egyre inkább a sikeres médiaszereplésen múlik, így a politikusok is egyre inkább média sztárokra vagy managerekre kezdenek hasonlítani. Ha napjainkban megszokottá is vált, hogy mindenkiből lehet sztárt csinálni, azért az alapanyag továbbra is számít.

A kampányokból sem kopnak ki az emberek közvetlen személyes meggyőzésén alapuló technológiák, amelyek végrehajtásához sok emberre van szükség. Vagyis sok pénzre, hogy alkalmazni lehessen őket, illetve aktivistákra, akik meggyőződésből dolgoznak, így kevesebbe kerülnek. A gyűjtőpártok megnevezés nemcsak az ideológiai mindenevés motívumát húzza alá, hanem azt is, hogy különböző lobbik képviselői állnak össze laza szövetségbe egy-egy sikeres kampány lebonyolításáért.

A fentebb felvázolt párttipológiát nem szabad valami merev, dogmatikus sémaként felfogni. Példának okáért a honoráciorok – véleményformáló elit néven – ma is fontos szereplői a politikának. Egy jól kiépített pártbürokráciát ma sem vernek szét. A szavazók nagy többsége ma is rendelkezik valamilyen ideológiai preferenciával, ami ahhoz vezet, hogy a gyűjtőpártok is bal és jobboldaliak. Mégis egy-egy politikai rendszer fontos eleme az, hogyan néznek ki szervezeti szempontból a pártok, az utóbbi pedig szoros összefüggésben áll a társadalmi viszonyokkal, amelyeket hol inkább tükröz, hol inkább befolyásol. Lehet egy ország pártrendszere inadekvált is. A tényleges helyzet modellezéséhez mégis hasznos szempontokkal szolgál a fentebb vázolt ideáltipikus ismerete, a pártok mint szervezetek besorolására.

Kovács Miklós